

Rajko Bratož

CERKVENOPOLITIČNI IN KULTURNOZGODOVINSKI
ODNOSI MED SIRMIJEM IN AKVILEJO

Razširjeno besedilo referata na 5. mednarodnem kongresu za jugovzhodnoevropske študije, ki je bil od 11. do 17. 9. 1984 v Beogradu na temo »Balkan in Srednja Evropa«

Na obrobju razmeroma šibko urbaniziranega ter gospodarsko in kulturno relativno zaostalega zahodnobalkanskega prostora so se v predkonstantinski dobi v upravnih in gospodarskih vozliščih velemestnega značaja izoblikovala tri močna središča širjenja krščanstva: Sirmij kot središče Druge Panonije, pozneje tudi panonijske diocese in ilirske prefektore, kjer se je v 3. in 4. stoletju večkrat zadrževal cesarski dvor, Salona kot glavno mesto Dalmacije in Akvileja na severovzhodnem robu Italije kot glavno mesto Venetije in Histrije, zaradi svoje lege med Italijo in Ilirikom posrednik vplivov in cerkvenopolitičnih tokov na relaciji Ilirik—Italija.¹ V dobi nastajanja teh krščanskih skupnosti in misijonske akcije na ozemlje, ki je bilo pod vplivom teh središč, se kaže izrazita prehodnost tega ozemlja, z misijonskimi tokovi, ki so izhajali iz različnih delov cesarstva: iz Male Azije (zlasti v Sirmiju), iz Sirije in Egipta (zlasti v Saloni), ter z Vzhoda, iz Afrike in Rima (v Akvileji).² Zaradi tega so imele prve krščanske skupnosti med seboj nekoliko različen značaj, v krščanskih skupnostih, ki so se izoblikovale pod vplivom teh središč, pa je prišlo do zanimive sinteze vseh teh vplivov.³

Od začetka 4. stoletja, ko so bila ta središča krščanstva relativno izoblikovana, pa do začetka 5. stoletja, ko se začne postopen upad najprej Sirmija in nato Akvileje, moremo na osnovi sicer maloštevilnih virov opazovati odnose med temi središči, zlasti med Sirmijem in Akvilejo, ki so ključnega pomena za poznavanje zgodovine krščanstva na zahodnobalkanskem področju.

¹ Najbolj izčrpen prikaz zgodovine Sirmija podaja M. MIRKOVIĆ, *Sirmium — its History from the I Century A. D. to 582 A. D.*, Sirmium I, Beograd 1971, 5—60, zlasti 33 ss. (brez zgodovine krščanstva); za zgodovino Akvileje, o kateri obstoji zelo obsežna literatura (S. PIUSSI, *Bibliografia aquileiese*, AAAd 11, 1978, 93 ss.), gl. od najnovejših del kolektivno delo »Da Aquileia a Venezia. Cultura, contatti e tradizione«, Milano 1980. O stikih Akvileje s severnoitalskim in galskim področjem gl. zbornike *Aquileia e Milano*, AAAd 4, 1973; *Aquileia e Ravenna*, AAAd 13, 1978 in *Aquileia e l'Occidente*, AAAd 19, 1981. Za zgodovino Salone še nimamo moderne sinteze; gl. delne prikaze v delih J. J. WILKES, *Dalmatia*, London 1969, 220—238 in 416 ss. in zbornik *Disputationes Salonitanae* 1970, Split 1975, zlasti 23 ss. in 91 ss.

² O začetkih krščanstva v Sirmiju gl. D. FARLATI - J. COLETI, *Illyricum sacrum VII, Venetiis 1817*, 465 ss.; J. ZEILLER, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris 1918, 31 ss.; o izvoru krščanstva v Saloni gl. J. ZEILLER, *Les origines chrétiennes dans la province romaine de Dalmatie*, Roma 1967 (1. izd. Paris 1906), 6 ss.; R. EGGER, *in Forschungen in Salona I*, Wien 1917, 99; II, ib. 1926, 52; A. M. STRGACIĆ, *Kršćanstvo u rimskoj provinciji Dalmaciji do Milanskog edikta 313*, Sibenik 1941, 5 ss.; E. CECI, *I monumenti cristiani di Salona*, Milano 1963, 63 ss.; za začetke krščanstva gl. sintezo G. CUSCITO, *Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria, Trieste* 1977, 39 ss.

³ Konglomerat vplivov, ki sežejo od Male Azije prek Sirije, Egipta, Afrike in Rima do južne Galije, odražajo dela prvega cerkvenega pisca iz balkansko-podonavskih provinc, Viktorina iz Petovione (ed. J. HAUSSELETER, CSEL 49, 1916; gl. zlasti uvodno študijo). Sistematična analiza Viktorinove osebnosti in njegovih del je še vedno desiderat; kratek oris daje R. BRATOŽ, *Viktorin iz Petovione in njegova doba*, Ziva antika 34, 1984 (v tisku).

Krajše ali daljše pregledne zgodovine krščanstva za zahodnobalkanske in podonavske province dajejo poleg v op. 2 navedenih del in obsežnejših enciklopedijskih gesel (H. LECLERCQ, *Illyricum*, DACL 7/1, 1926, 89—180, IDEM, *Dalmatie*, DACL IV/1, 1920, 21—111; A. LIPPOLD - E. KIRSTEN, *Donauprovinzen*, RAC 4, 1959, 147—189) še sledeča dela: za Avstrijo R. NOLL, *Frühes Christentum in Österreich*, Wien 1954; P. F. BARTON, *Die Frühzeit des Christentums in Österreich und Südostmitteleuropa bis 788*, Wien—Köln—Graz 1975; za slovensko ozemlje R. BRATOŽ, *Kratek oris zgodovine krščanstva na Slovenskem v pozni antiki*, ZC 35, 1981, 205—221; za ozemlje Panonije T. NAGY, *Die Geschichte des Christentums in Pannonien bis zu dem Zusammenbruch des römischen Grenzschutzes*, Dissert. Pann. II/12, Budapest 1939 (le v madž.); A. LENGVEL — G. T. B. RADAN, *The Archeology of Roman Pannonia*, Budapest 1980, 193—206 (avtorica E. B. THOMAS); E. B. THOMAS, *Das frühe Christentum in Pannonien im Lichte der archäologischen Funde*, Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung (Katalog d. Ausstell. Enns 1982), Linz 1982, 255—293; za severnohrvatsko področje B. VIKIĆ-BELANČIĆ, *Elementi ranog krščanstva u sjevernoj Hrvatskoj*, Arheol. vestnik 29, 1978, 588—606.

Tesne vezi med Akvilejo in Salono moremo zaslediti že v predkonstantinski dobi in so verjetno obstajale vse od začetkov misijona na jadranskem področju,⁴ zlasti zato, ker sta mesti ležali na isti trgovski in verjetno tudi misijonski poti, ki je vodila sem z Vzhoda.⁵ Osebnost in cerkvenopolitične vezi med obema krščanskima skupnostma nam za obdobje tetrahij izpričujeta dva vira: legenda o sv. Anastaziju iz Akvileje, ki je septembra 304 postal salonitanski mučenec in pozneje eden od patronov dalmatinske prestolnice,⁶ in poročilo sicer dokaj poznih virov, da je bil približno v istem času (novembra 304?) v Akvileji mučen škof Hrisogon II., po rodu Dalmatinec.⁷ Če upoštevamo, da je imela v predkonstantinski dobi Salona edino znano organizirano krščansko skupnost v Dalmaciji, moremo domnevati, da je akvilejski škof izhajal iz salonitanske krščanske skupnosti, ki naj bi v tisti dobi dala tudi svojega prvega papeža Gaja (283—296).⁸

Vprašanje cerkvenopolitičnega odnosa med mestoma nam za dobo neposredno po razglasitvi verske tolerance zastavlja, ne pa razreši, enigmatičen zapis v seznamu udeležencev sinode v Arlesu početli 314, ki sta se je kot zastopnika najbolj vzhodne med najmanj 44 zahodnimi škofijami udeležila škof Teodor in diakon Agaton »iz mesta Akvileje v provinci Dalmaciji«.⁹ Oznako samo so različno tolmačili. Če izključimo najmanj verjetno možnost, da gre za vrzel v rokopisih, da je namreč pred omembo Dalmacije izpadlo ime nekega dalmatinskega škofa kot zastopnika iz te province, moremo reči, da zapis kaže na izjemno tesne zveze Akvileje z dalmatinskim področjem. Zapis ne opravičuje sklepanja, da bi Akvileja razširila svoj vpliv nad Dalmacijo in si cerkvenoorganizacijsko podredila Salono, še manj pa dokazuje njeno inferiornost v odnosu do dalmatinske prestolnice.¹⁰

⁴ P. PASCHINI, *La chiesa aquileiese ed il periodo delle origini*, Udine 1909, 12 je domneval, da je prvi val krščanstva prispel v Akvilejo iz Ilirika (Dalmacije), torej po morski in obalni poti; domneva je gotovo bolj upravičena kakor mnenje, ki ga je zastopal A. v. HARNACK, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, Leipzig 1924 (4. izd.), 870, ki je dajal prednost kopenski poti iz velikih balkanskih mest (Sirmij, Serdika, Solun).

⁵ Gl. *Diokletians Preisedik*, 37, v. 4—5, 12—13 (ed. S. LAUFFER, Berlin 1971, 201).

⁶ AASS Sept. III, 1868, 22—23; analizo legende dajejo J. ZEILLER, *Les origines (Dalm.)*, 55—64; R. EGGER, *Forschungen in Salona III*, Wien 1939, 131—148; A. M. STRGACIC, o. c., 40—48.

⁷ *Chronicon Venetum (vulgo Altinate)*, ed. H. SIMONSFELD, MGH Script. 14, 1883, 37 (= *Origo civitatum Italiae seu Venetarum*, ed. tertio, ed. R. CESSI, Roma 1933, 162); DANDULUS, *Chronica per extensum descripta*, AA, 295 ss., ed. E. PASTORELLO, *Rerum Ital. script. XII/1*, Bologna 1938, 27 s. Medtem ko navedeni viri omenjajo dva Hrisogona, prvega Tračana in drugega Dalmatinca, pa se je ohranil kurt enega mučenca Hrisogona, verjetneje Dalmatinca, saj DANDULUS, l. c. ne poroča, da bi Hrisogon I. umrl mučeniške smrti. O kultu sv. Hrisogona v Akvileji, mučenega 24. nov. (MH, p. 618), gl. G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 89 ss. in A. NIERO, *I martiri aquileiesi*, AAAd 22, 1982, 158 ss.

⁸ *Liber pontificalis*, I, ed. L. DUCHESNE, Paris 1955², 161; akvilejska krščanska skupnost naj bi dala prvega papeža že sredi 2. stol. (Pij I., 141—155; gl. *Liber pontif.*, 132 s.).

⁹ *Concilia Galliae A. 314—A. 506*, ed. C. MÜNTER, CCL 148, 1663, 14, v 17. s.; 16, v 10. s.; 17, v 10. s.; 19, v 6. s.; 21, v 8. s. (= SC 241, 1977, 58).

¹⁰ Proti tezi, da bi pred oznako »provincia Dalmatia« izpadlo ime škofa (tezo je postavil L. DUCHESNE, z njo je soglašal tudi P. PASCHINI, *Storia del Friuli*, Udine 1953², 40, op. 8), govori dejstvo, da rokopisno izročilo ne dopušta nobenih dvomov; vseh šest rokopisov, ki nam posreduje seznam udeležencev v različnih variantah (enkrat je na prvem mestu omenba predstavnikov, nato izvora, drugič obratno), izrecno omenja Akvilejo kot mesto v Dalmaciji. V primeru pravilnosti te teze bi morala izpasti tudi oznaka province za imenom Akvileje (z izjemo galskih in deloma španskih se vsi škofjski sedeži navajajo z imenom province, ki ji pripadajo) in ime dalmatinskega mesta (Salone?) pred oznako »prov. Dalmatia«, saj se noben škof ne označuje samo z imenom province.

K mnenju, da pomeni taka oznaka razširitev vpliva akvilejske cerkve na Dalmacijo in ves Ilirik, se je nagibal G. C. MENIS, *Storia del Friuli*, Udine 1976², 94; nasprotno pa je R. ROGOSIĆ, *Veliki Ilirik (284—395) i njegova konačna doba (396—437)*, Zagreb 1962, 30 menil, da je v primeru navzočnosti škofa iz Dalmacije bil to lahko samo salonitanski škof.

Če izključimo možnost, da bi oznaka pomenila cerkvenopolitično podreditev ene ali druge cerkve, ki jo izpodbija tudi dejstvo, da udeleženci sinode ne nastopajo kot metropoliti (gl. G. C. MENIS, *Le giurisdizioni metropolitane di Aquileia e di Milano nell'antichità*, AAAd 4, 1973, 281 s.), si lahko formulacijo razlagamo na več načinov:

a) za njo stoji predstava, da je Akvileja, sicer italsko mesto, s svojo lego na meji Ilirika nekako potisnjena v Ilirik. Na to predstavo naletimo pri vrsti poganskih avtorjev, med krščanskimi pisci pa jo zastopa BASILIUS, *Epistula 91* (PG 32, 476), ki imenuje akvilejskega škofa Valerijana »ilirskega« škofa (prim. DE RUBEIS, *Monumenta ecclesiae Aquileiensis, Argentinae 1740*, 50 ss., zlasti 55).

b) Formulacija je odraz tesnih vezi med Akvilejo in Dalmacijo; ker je severno Italijo na sinodi zastopal milanski škof »de provincia Italiae«, je možno, da je Teodor kot najbolj vzhoden italski škof na meji Ilirika zastopal Dalmacijo (P. PASCHINI, *La chiesa*, (kot v op. 4), 13).

c) Morda je taka formulacija odraz trenutnih političnih razmer. Na sinodi so se zbrali škofje z ozemlja pod Konstantinom, ki je tedaj obvladoval ves Zahod (Galijo, Hispanijo, Afriko, Italijo), medtem ko je Licinij obvladoval Ilirik. Meja je potekala čez dan. slovensko ozemlje, tako da je Akvileja ležala na Konstantinovem področju, Salona z Dalmacijo na Licinijevem. Če upoštevamo, da je sinoda sestala avgusta 314, v času stopnjevanja napetosti med cesarjema, ki je vodila v emonski incident (*Excerpta Valeriana I*, 15, edd. J. MOREAU - V. VELKOV, Berlin 1968, 5) in vojno jeseni 314, si lahko razložimo dejstvo, da se salonitanski škof ni mogel udeležiti sinode in da je njegove interese zastopal njemu najbližji

Po tem dogodku, v času najbolj intenzivnih stikov Akvileje s Sirmijem, pa tudi z Milanom in Raveno, v 4. stoletju ne zasledimo tesnejših vezi med akvilejsko in salonitansko krščansko skupnostjo. V času vzpona Akvileje in zlasti Sirmija med vodilna središča krščanstva na Zahodu je Salona zdrknila na raven drugorazrednega mesta, ki je le malo posegalo v cerkvenopolitične dogodke izven matične province.¹¹ Iz Salone ni poznan noben cerkveni pisec in tukaj ni bilo v dobi verskih bojev nobenega cerkvenega zbora. Salona je bila vse 4. stoletje v senci dogodkov, ki so se odvijali na relaciji Sirmij—Akvileja—Milano.

* * *

Stike med krščanskima skupnostma v Akvileji in v Sirmiju moremo proučevati na osnovi virov, nastalih med sredino 4. stoletja in začetkom 5. stoletja, ki pa nam omogočajo vpogled v starejša obdobja oblikovanja teh skupnosti, nekako od začetka 3. stoletja dalje. Skupne poteze akvilejske veroizpovedi, kakor nam jo v obsežnem komentarju iz leta 404 sporoča Rufin, nastale iz rimske veroizpovedi nekako v prvi polovici 3. stoletja,¹² in treh sirmijskih sinodalnih formul veroizpovedi, nastalih v dobi zenita arijanizma po sredini 4. stoletja, vendar z nekaterimi starejšimi elementi,¹³ nam odkrivajo skupne poteze zgodnje krščanske kulture na severnojadransko-panonijskem področju. Te so očitno posledica starih skupnih misijskih poti in medsebojnih vplivov od prve polovice 3. stoletja dalje.

Dogmatično neraziščena je stava pridevka »unicus« (unigenitus oziroma μονογενής) pred »filius« in ne za njim, z jasno težnjo na poudarku, da se prilastek nanaša na Kristusa in ne na Boga Očeta — značilnost Janezove teologije,¹⁴ ki je redko navzoča v formulah veroizpovedi.¹⁵ Nanjo naletimo v akvilejski veroizpovedi in v formulah 1. in 2. sinode v Sirmiju (351 oziroma 357),¹⁶ na njen odsev tudi v formuli 4. sirmijske sinode (359).¹⁷ Protipatrisijansko ost ima oznaka Boga Očeta s pridevkom »invisibilis et impassibilis«, na katero naletimo v akvilejski veroizpovedi in v formuli 2. sirmijske sinode 357.¹⁸ Očitno sta se obe cerkveni skupnosti soočili z ne-

akvilejski škof. Tako ta formulacija odraža tudi politične ambicije Konstantinove stranke na predvečer vojne v Iliriku.

¹¹ Dejstva, ki kažejo, da je Salona v dobi verskih bojev 4. stol. nekaj pomenila, dasi neprimerljivo manj kakor Sirmij in tudi manj kakor Akvileja, so sledeča:

a) Salonitanski škof Maksim se omenja kot eden od sedmih naslovljencev enciklike, podpisane od šestinsedemdesetih arijanskih škofov Vzhoda, poslane s koncila v Serdiki, z ostrimi napadi na Marcela iz Ankare ter Atanazija in sploh nikajsko stranko; salonitanski škof se omenja na zadnjem mestu za škofi Aleksandrije, Nikomedije, Kartagine, Kampanije (?), Neaplja in Riminija (HILARIUS, *Fragmenta historica III*, 1–29, PL 10, 658–678; kot teritorialno najbližji se omenja med podpisniki na zadnjem mestu škof Valens iz Murse (st. 678)).

b) Salonitanski škof Martin se je udeležil rimske sinode pod papežem Julijem I. 341, škof Teodor pa verjetno sinode v Riminiju I. 359 (J. ZEILLER, *Les origines (Dalm.)*, 107 s.).

c) Nekaj let pred koncilom v Akvileji 381 je milanski škof Ambrozij v neznanih okoliščinah odstranil s prestola očitno (filo)arijanskega salonitanskega škofa Leontija, ki pa ga je pozneje papež Damaz rehabilitiral (Scholia Arriana in concillium Aquileense 82 (ed. R. GRYSON, CCL 87, 1982, 188 s. = SC 267, 1980, 308 ss.)).

¹² TYRANNIUS RUFINUS, *Expositio symboli*, ed. M. SIMONETTI, CCL 20, 1961, 125–182; komentirani izdaji: J. N. D. KELLY, *Rufinus. A Commentary on the Apostles' Creed*, London 1955; RUFINO, *Spiegazione del credo*, ed. M. SIMONETTI, Roma 1978; nekaj važnejših predstavitev akvilejske veroizpovedi: F. KATTENBUSCH, *Das apostolische Symbol I*, Leipzig 1894, 102 ss.; F. X. MURPHY, *Rufinus of Aquileia (345–411). His life and works*, Washington 1945, 179–185; G. BIASUTTI, *Otto righe di Rufino*, Udine 1970, 27 ss.; J. N. D. KELLY, *Altchristliche Glaubensbekenntnisse*, Berlin 1971 (nem. izd.), 172 s. in passim; G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 47–54.

¹³ A. HAHN, *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche*, Breslau 1897 (3. izd.), 160 (196 ss.), 161 (199 ss.), 163 (204 s.); gl. J. N. D. KELLY, *Altchristl. Glaubensbekenntnisse*, 278 s.; 282 ss.

¹⁴ G. KITTEL - G. FRIEDRICH, *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Bd. 4, Stuttgart 1942, 747 s.; *Computer — Konkordanz zum Novum Testamentum Graece*, Berlin—New York 1980, 1275.

¹⁵ Na tako stavo naletimo v zelo starih formulah koptske cerkve (F. KATTENBUSCH, o. c. I, 320 s.; A. HAHN, o. c. 140 (153), etiopske cerkve (A. HAHN, 141 (159)), v formuli sinode v Plovdivu I. 343 (A. HAHN, 158 (190)), 3. sinode v Antiohiji I. 345 (A. HAHN, 159 (192)), pri Vulfilii (A. HAHN, 198 (271)), na galskem področju (A. HAHN 189 (258 s.), 59 (69), 107 (113)) in v visokem srednjem veku na nemškem področju (A. HAHN 108 (114), 115 (120), 116 (122), 117 (122)).

¹⁶ RUFINUS, *Expositio symboli* 6–7 (cit. ed. 141–144; Rufin ne vidi v taki stavi nobenega posebnega pomena ali izjemnosti); A. HAHN, 160 (196), 161 (200).

¹⁷ A. HAHN, 163 (204); tukaj stoji člen μονογενής pred υἱός (filius), pri čemer ne sledi člen »dominus«; tako formulacijo najdemo tudi v akvilejski (?) veroizpovedi 6. stol., ki nam jo posreduje Venancij Fortunat (A. HAHN, 38 (45)), v formuli sinode v Riminiju I. 359 (A. HAHN, 166 (208)) in pri masiljskem duhovniku Leporiju (A. HAHN, 214 (299)).

¹⁸ RUFINUS, *Expositio symboli* 5 (cit. ed. 140 s., v. 30 ss.; G. BIASUTTI, o. c. (op. 12), 53 ss.); A. HAHN, 161 (201): »Patrem ... invisibilem esse ... impassibilem esse ...« V takem duhu razlaga dodatek tudi NICETAS de Remesiana, *Instructio ad competentes* 5, 1, 8 (ed. K. GAMBER, *Textus patristici et liturgici* 1, Regensburg 1964, 104).

varnostjo patripasijanske herezije. Ta se je v Sirmij morda razširila iz Akvileje, kjer jo omenja Rufin, morda tudi iz svojega izhodišča v Mali Aziji; ne moremo izključiti možnosti, da je protipatrisijanska formula v sirmijski veroizpovedi odraz boja proti Fotinovemu nauku, ki je vseboval glavne ideje patripasijanstva.¹⁹ Najbolj značilna skupna poteza akvilejske veroizpovedi in formule 4. sirmijske sinode 359, na katero tukaj sploh prvič naletimo v formulah veroizpovedi, pa je dodatek o Kristusovem spustu v podzemlje (»descendit in inferna« oziroma *εις τὰ καταχθόνια κατελθόντα*), izhajajoč iz predstave, ki je nedvomno vzhodnega izvora, vendar je formulacija sama tipično akvilejska.²⁰ Ta dodatek govori v prid domnevi, da je akvilejski vpliv segel v 3. stoletju daleč na vzhod, na celotno panonijsko področje.²¹ Predstavo samo so v 4. stoletju uporabljali cerkveni očetje v boju proti arijanizmu in apolinarizmu,²² ker pa je starejšega nastanka, pridejo v poštev herezije, ki so skušale okrniti božansko naravo Kristusove osebe in njenega poslanstva na zemlji (gnosticism in manihejstvo, morda tudi doketizem).²³

Po pravici moremo domnevati, da so akvilejsko in sirmijsko cerkveno skupnost v 3. stoletju ogrožale nekatere herezije, kot marcionizem, patripasijanstvo, gnosticizem in manihejstvo, kar se je odrazilo v formulah veroizpovedi in v kasnejših posrednih omembah pri akvilejskih piscih in pri piscih s panonijsko-dacijskega področja (sirmijska krščanska književnost je kot pretežno heretična namreč z eno samo izjemo v celoti propadla).²⁴ Vse to odraža podobne poteze razvoja obeh skupnosti, ne dokazuje pa nujno medsebojnih vplivov, čeprav so ti v primeru formule »descendit in inferna« zelo verjetni. Ti vplivi so mogoči ali celo verjetni tudi spričo dejstva, da naletimo na odmeve teh herezij tudi na vplivnem območju obeh cerkva, npr. v Petovionii.²⁵ Kozmopolitskega duha, odprtost in zrelost teh skupnosti odraža dejstvo, da se med njimi niso pretakale samo ideje, temveč tudi izmenjavali ljudje; v sedemdesetih letih 3. stoletja je postal akvilejski škof Hilarij, po poročilu nekaterih virov

¹⁹ Gl. op. 39.

²⁰ RUFINUS, *Expositio symboli* 16 (cit. ed. 152): A. HAHN, 163 (204). Nedvomno je akvilejska formula veroizpovedi najstarejša veroizpoved s tem dodatkom. Po vsebini, ne pa po obliki formulacije, srečamo predstavo že prej v koptski in alexandrijski cerkvi (F. KATTENBUSCH, o. c. I, 320 ss.; A. HAHN, 139 (157)). Iz akvilejske cerkve se je formula razširila v formule galskih, hispanjskih in otoških cerkva, od tam na nemško in skandinavsko področje. Gl. H. QUILLIET, *Descente de Jésus aux enfers*, DTC 4/1, 1924, 568 ss.; J. N. D. KELLY, *Altchristliche Glaubensbekenntnisse*, 372 ss.

²¹ Ker dodatka v taki obliki sirmijska cerkev ni mogla dobiti iz Grčije ali Male Azije ali sploh z Vzhoda, je F. KATTENBUSCH, o. c. I, 398, op. 2 in II, 898, po pravici sklepal, da se je razširila tiakaj iz akvilejske formule. Avtor veroizpovedi 4. sinode v Sirmiju, škof Marko iz Aretuje v Siriji, jo je očitno vzel iz stare sirmijske veroizpovedi (v latinskem jeziku), ki se ni ohranila. Iz te formule je v nespremenjeni obliki prešla v formulo veroizpovedi sinode v traški Niki I. 359 in sinode v Konstantinoplu I. 360 (A. HAHN, 164 (206), 167 (209)). Ps. Atanazijevo veroizpoved s formulo »desc. in inferna« navaja tudi NICETAS de Remesiana, Sermo II a, 15 (cit. ed., 179).

²² H. QUILLIET, o. c. 582, 585 s.

²³ Dodatek lahko razumemo predvsem kot polemiko s tistimi heretiki, ki so zanikali vstajenje pravičnih: v takem smislu jo razlaga tudi RUFINUS, *Expositio symboli* 15 (cit. ed. 152): 28 (163): 46 (181); kot take heretike navaja gnostike Valentinove smeri in manihejce (37 (172): 39 (175)). J. N. D. KELLY, o. c. 376, meni, da je formula naperjena proti doketizmu.

²⁴ RUFINUS, *Expositio symboli* 37 (cit. ed. 172 s.) v hereziološkem ekskurzu zavrača naslednje herezije pred arijanstvom: marcionizem, gnosticizem, ebionitizem, manihejstvo, pavlinianstvo, donatizem, novacianstvo, nekatere Origenove nauke, ki so postali sumljivi šele v 4. stol. Ta Rufinov odlomek je dokaz, da so te herezije v Akvileji poznali in da so novokrščence, ki jim je bil Rufinov spis namenjen, opozarjali na njihovo nevarnost, ni pa dokaz, da bi v Akvileji te herezije dejansko obstale. Za nekatere te verjetnosti ne moremo izključiti, zlasti ker tudi Rufinov sodobnik Kromacij v svojih spisih nanada dve od teh herezij: patripasijanstvo in manihejstvo (CHROMATIUS, *Tractatus in Mathaeum* 24, 3; 35, 4 (edd. R. ETAIX - J. JEMARIE, CCL 9 A, 1974, 309 v. 21 s.: 370, v. 73 s.). Za poznavanje starejše zgodovine krščanstva v Sirmiju moremo posebej obžalovati izgubo spisov škofa Fotina, zlasti njegovega komentarja k veroizpovedi, ki ga je Rufin poznal (*Expositio* 1 (cit. ed. 133, v. 17 ss.). Z ozirom na to, da se v dveh različnih spisih iz zadnje četrtine 4. stol., po izvoru iz dacijsko-mezitskega področja, torej iz vzhodne sosesčine Panonije, omenjajo manihejstvo, marcionizem in montanizem (NICETAS de Remesiana, *Explanatio symboli* 10 (PL 52, 871); v spisu *Instructio ad competentes* 1, 3, 10; 3, 1, 4-5 (cit. ed. 27: 43 s.) navaja še manihejstvo in patripasijanstvo) oziroma manihejstvo, marcionizem, montanizem, pavlinianstvo, patripasijanstvo, donatizem, novacianstvo (Scholla Arriana in concillium Aquileense 29 (ed. R. GRYLSON, CCL 87, 1982, 162 = SC 267, 1980, 240): gl. tudi J. ZEILLER, *Le Montanisme a-t-il pénétré en Illyricum?*, *Revue d'histoire ecclésiastique* 30, 1934, 847-851), in da naletimo na protipatrisijansko formulo tudi v veroizpovedi 2. sinode v Sirmiju I. 357 (gl. op. 18), moremo domnevati, da so bile vsaj nekatere od teh herezij navzoče na severnoiadransko-podonavskem področju. Od teh herezij zasledimo z zanesljivostjo manihejstvo v Saloni (F. BULIC, *Seavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante gli a. 1905 e 1906*, *Bullettino di archeologia e storia dalmata* 29, 1906, 134 ss.).

²⁵ Viktorin iz Petovionie naj bi obračunal z marcioniti, patripasijanci, gnostiki in montanisti (OPTATUS, *De schismate Donatistarum* 1, 9 (PL 11, 898 s.)).

doma iz Panonije, torej s področja, ki je bilo tudi v vplivnem območju sirmijske cerkve.²⁶

* * *

Stiki in medsebojni vplivi med krščanskima skupnostma v Sirmiju in Saloni so bili v predkonstantinski dobi, pa tudi v 4. stoletju, očitno tako šibki, da niso pustili v virih opaznejših sledi. Tudi značilne skupne poteze krščanske kulture, nastale brez neposrednih medsebojnih vplivov, zaradi pomanjkljivih virov težko izsledimo. Navzočnost manihejstva v Saloni je le ena od skupnih potez krščanstva, ki je značilna za ves srednjebalkanski prostor, in ki je morda dala najstarejšo podlago za razcvet manihejsko orientirane herezije bogomilov v balkanskih deželah v visokem srednjem veku.²⁷ Tudi za obdobje verskih bojov 4. stoletja nimamo dokazov za obstoj tesnejših odnosov med sirmijsko in salonitansko cerkveno skupnostjo, ki sta kot oporišči arijanizma doživeli podobno usodo: po letu 375 je v obeh milanski škof Ambrozij z drzno osebno intervencijo odstranil arijanskega škofa.²⁸ Ob zatonu Sirmija so se begunci s sirmijskega področja zatekali v varnejšo dalmatinsko prestolnico,²⁹ salonska metropolitanska cerkev pa je najkasneje do začetka 6. stoletja razširila jurisdikcijo nad provinco Savijo.³⁰

* * *

Stiki med Sirmijem in Akvilejo so se v 4. stoletju razvijali na dveh področjih: dogmatično-političnem in cerkvenoorganizacijskem. Medtem ko so bili prvi približno pol stoletja dokaj intenzivni in so v virih dokaj dobro dokumentirani, pa so bili cerkvenoorganizacijski odnosi, ki jih po virih komajda zasledujemo, po svojih posledicah trajnejši in zato pomembnejši.

Na dogmatično-političnem področju je pomembno, da je postal Sirmij eno najbolj živahnih žarišč teološke misli in cerkvene politike v cesarstvu in je bil v dobi zenita arijanizma približno eno desetletje (351—360) v nekem smislu glavno mesto krščanskega sveta. Sirmijski teologi nastopajo v tej dobi kot učenci maloazijskih teologov različnih (predvsem arijanskih) smeri. Da je bilo v Sirmiju cerkvenopolitično življenje zelo živahno, kaže dejstvo, da sta bila kar dva sirmijska škofa pregnana in nista umrla na svojih sedežih (Domnij (ca. 325—335) in Fotin (345—351)), medtem ko sta dva, sicer najaktivnejša, izhajala iz Male Azije, tedaj duhovno najbolj razgibane dežele krščanskega sveta (Fotin iz Ankare in Germinij (351 — ca. 376) iz Kizika).³¹ Medtem ko je bil Sirmij pod Germinijem najmočnejše središče protinicenskih gibanj, je bila vloga Akvileje v tej dobi bistveno manjša. Škof Fortunatijan (ca. 342 — ca. 368), doma iz Afrike, ki je užival naklonjenost papeža Liberija, ni bil osebno večjega formata; kot cerkveni pisec je bil šibak, v politiki ni bil trden značaj, saj je bil pripravljen na kompromise in je, spočetka katolik, delal koncesije arijanizmu.³²

²⁶ Chronicon Venetum (vulgo Altinate) (cit. ed. (op. 7), 37) = Origo civitatum Italiae seu Venetiarum, ed. tertii (p. 162); DANDULUS, Chronica, AA. 276 ss. (kot v op. 7, 25 s.). O kultu mučenca Hilarija gl. S. TAVANO, Sant'Ilario, patrono di Gorizia, Soc. filol. Friul. 46. Congr., Udine 1969, 161—174.

²⁷ Prim. D. DRAGOJLOVIĆ, Bogomilstvo na Balkanu i u Maloj Aziji, Srpska akad. nauke i umjetn., Balk. inst., pos. izd. 2, Beograd 1974, 10 ss.

²⁸ Gl. op. 11 (c).

²⁹ To nam dokazujeta dva napis: epitaf Dominike, »quae a Sirmio Salonas adducta est« (CIL III 9576) in epitaf opatinje Joane, doma iz Sirmija, iz l. 551 ali 612 (CIL III 9561; B. GABRICEVIC, Question de la datation du sarcophage de l'abbesse Jeanne, Disputationes Salonitanae 1970 (kot v op. 1), 96—101.

³⁰ Gl. op. 81.

³¹ O verskih bojih v Iliriku v 4. stol. obstaja obsežna literatura. Od domačih del velja omeniti knjigi: M. PAVIĆ, Arijanstvo u Panoniji Srijemskoj, Djakovo 1891; R. ROGOSIĆ, o. c. (kot v op. 10), 30—46 in 82—94. Od tujih del velja omeniti sledeča: D. FARLATI - J. COLETI, o. c. (op. 2), 518 ss.; J. ZEILLER, Les origines (prov. danub.), 143 ss.; 228—343; M. MESLIN, Les Ariens d'Occident (335—430), Paris 1967, 59—99 in 253—299; M. SIMONETTI, La crisi ariana nel IV secolo, Roma 1975, 161—552; G. R. PALANQUE - G. BARDY - P. de LABRIOLLE, Storia della Chiesa III/1 (Dalla pace costantiniana alla morte di Teodosio (313—395)), Torino 1977 (3. ital. izd.), 105—171 (141—218), 247—312 (301—378); R. GRAYSON, Scilicet ariennes sur le concile d'Aquilée, SC 267, 1980, 101—172.

³² Fortunatijanovi komentarji k evangelijem, ki so se fragmentarno ohranili (edd. A. WILMART - B. BISCHOFF, CCL 9, 1957, 365—370), ne odražajo velikega misleca in stilista. Tudi Hieronim je imel o njih slabo mnenje (De viris illustribus 97, PL 23, 697). O Fortunatijanu kot cerkvenemu politiku gl. L. DUCHESNE, Libère et Fortunatien, Mélanges d'archéol. et d'hist. (École franc. de Rome) 28, 1908, 31—78; Y. M. DUVAL, Les relations doctrinales entre Milan et Aquilée durant la seconde moitié du IV siècle. Chromace d'Aquilée et Ambroise de Milan, AAAd 4, 1973, 176 ss.; G. CUSCITO, Cristianesimo antico, 168 ss.

Cerkveni skupnosti sta spočetka doživljali enako usodo, saj sta bili obe izpostavljeni arijanskemu pritisku. Sirmijski škof Domnij, ki se je kot protiarjanski škof udeležil nikajskega koncila 325,³³ je okrog leta 335 postal prva žrtev arijanske ofenzive, ko je bil odstavljen in pregnan,³⁴ morda zaradi intrig mladega in gorečega arijanskega škofa Valensa iz Murse (poleg Ursacija iz Singiduna prvaka arijanizma v Iliriku),³⁵ ki naj bi gojil aspiracije na sirmijski škofijski sedež. Arijanski poskus je bil le delno uspešen, saj je postal novi sirmijski škof katolik Evterij. Še pred koncilom v Serdiki, okrog leta 340, je skušal škof Valens iz Murse ob priložnosti izbora novega škofa zasesti akvilejski cerkveni prestol. Poskus je spodletel — očitno je bil tedaj za škofa izvoljen katolik Fortunatijan —, vendar je sprožil spopade v mestu, katerih žrtev je bil sicer neznani katoliški škof Viator.³⁶

³³ MANSI, *Amplissima coll. Concil. II*, Paris—Leipzig 1901², 696 in 702.

³⁴ ATHANASIUS, *Historia Arianorum ad monachos* 5 (PG 25, 700); D. FARLATI - J. COLETI, o. c. 583 sta domnevala, da je odstranitev sirmijskega škofa Domniona predvsem delo Valensa iz Murse, ki naj bi skušal zasesti sirmijski škofijski prestol. To je verjetno, vendar se na osnovi virov ne da tega dokazati.

³⁵ J. ZEILLER, *Les origines (prov. danub.)*, 216 s.

³⁶ HILARIUS, *Fragm. hist. II*, 12 (PL 10, 641); G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 170. Ker se poročilo nahaja v pismu sardiške sinode papežu Juliju, ker gre za dogodke v Akvileji neposredno pred sardiškim koncilom in ker je znano, da se je iz Akvileje udeležil koncila škof Fortunatijan (gl. nasl. op.), lahko sodimo, da izhaja ta informacija od samega akvilejskega škofa, ki je bil pri teh volitvah očitno Valensov konkurent. S tem, da je Valens »relicta ecclesia ecclesiam aliam invadere voluisset«, je kršil c. 2 koncila

Leta 343 sta se nicejsko opredeljena akvilejski škof Fortunatijan in sirmijski škof Evterij udeležila sinode v Serdiki, ne da bi kdo od njiju odigral na srečanju kako pomembnejšo vlogo.³⁷ Salonski škof Maksim se sinode ni udeležil, pač pa so mu s sinode arijanski škofje pisali pismo;³⁸ na tej podlagi je upravičen sklep, da je bil salonitanski škof privrženec arijanizma, ki naj bi torej v dalmatinski prestolnici prevladal prej kakor v Sirmiju in Akvileji.

Odnosi med Sirmijem in Akvilejo so prišli v novo fazo, ko je postal po smrti katolika Evterija sirmijski škof Fotin iz Ankare (345—351), začetnik nove herezije, ki je vsebovala bistvene prvine ebionizma, sabelijanizma in herezije Pavla iz Samosate in so jo obsojali tako katoliki kakor arijanci.³⁹ Fotinova herezija je pustila trajne sledi v Iliriku, saj se je pod imenom bonosovcev obdržala še vse v 6. stoletje.⁴⁰ Da je bila v Akvileji dobro poznana, nam kažejo zlasti spisi akvilejskega škofa Kromacija (388—408), ki ji je posvečal posebno pozornost in je videl v njej celo večjo nevarnost kakor v arijanizmu.⁴¹ Tudi Rufin, ki je gotovo poznal vsaj nekatere Fotinove spise, je svaril pred nauki sirmijskega škofa.⁴² Omembe Fotinove herezije pri akvilejskih piscih kažejo, da so v Akvileji herezijo poznali in opozarjali nanjo, ne dokazuje pa, da bi se kdaj tukaj utrdila.

V času nastajanja Fotinove herezije v Sirmiju je skušal akvilejski škof Fortunatijan s posredovanjem doseči spravo med arijansko in katoliško stranko. V svojem nagnenju do kompromisov in v nedoslednosti je šel tako daleč, da je v desetih letih prešel iz katoliškega v arijanski tabor.

Po koncilu v Serdiki je gostil v Akvileji prvaka katoliške stranke, aleksandrijskega škofa Atanazija, ki je iz Serdike prek Naisa pripotoval v Akvilejo, kjer se je tedaj zadrževal tudi cesar Konstans. Tukaj so vsi trije praznovali Veliko noč 345 in tu je Atanazija dohitelo pismo cesarja Konstancija II s sporočilom, da se lahko vrne v Aleksandrijo.⁴³ Toda že leta 347 je Fortunatijan gostil v Akvileji arijanska prvaka Valensa iz Murse in Ursacija iz Singiduna, ki sta se pred tem (tako kot akvilejski škof) udeležila sinode v Milanu 347, na kateri so obsodili Fotinove nauke. Iz Akvileje sta arijanska škofa, katerih položaj je bil po koncilu v Serdiki nezanesljiv, pisala Atanaziju v Aleksandrijo spravno pismo.⁴⁴ Borba proti Fotinu je za nekaj let potisnila v ozadje spor med arijanci in katoliki.

Smrt cesarja Konstansa in odločilna poteza škofa Valensa med bitko pri Mursi⁴⁵ sta za eno desetletje dali oblast v roke arijanski stranki. Valens iz Murse in Ursacij iz Singiduna sta postala najožja svetovalca arijanskega cesarja Konstancija II. Prva sirmijska sinoda 351 je ob navzočnosti arijanskih škofov utrdila arijansko dogmo in je s sirmijskega prestola po štirih neuspelih poskusih (sinode v Milanu 345 in 347, v Sirmiju 347 (?) in v Rimu 349) pregnala Fotina,⁴⁶ na njegovo mesto pa je cesar z vojaško silo postavil arijanca Germinija (351-ca. 376).⁴⁷ Ta je postal poleg Valensa

v Arlesu 314, c. 15 koncila v Nikaji 325 in c. 21 koncila v Antiohiji 341 (torej približno v času akvilejskih dogodkov; gl. Ch. J. HEFELE, *Histoire des conciles I*, Paris 1907, 281; 597 ss.; 720 s.), dasi se je verjetno tega koncila sam udeležil (M. PAVIC, o. c., 16) in s tem sodeloval pri njegovih sklepih.

³⁷ HILARIUS, *Fragm. hist. II*, 15 (PL 10, 643); Ch. J. HEFELE, o. c., 743 ss.

³⁸ Gl. op. 11 (a); M. MESLIN, o. c. 64.

³⁹ O Fotinovi hereziji gl. M. SIMONETTI, *Studi sull'arianesimo*, Roma 1965, 135—159.

⁴⁰ Obstoj Fotinove herezije, ki so jo obsodili na več cerkvenih zborih (Ch. J. HEFELE, o. c. I, 841 ss.; definitivno na 2. ekumenskem koncilu v Konstantinoplu, c. 1 (Ch. J. HEFELE II, 20)) in je bila izrecno prepovedana s cesarsko zakonodajo (CT 16, 5, 6, 1 (381); CT 16, 5, 65 (428); CT *Leges novellae III*, 9 (438)), nam za Sirmij in njegovo širše vplivno območje dokazujejo sledeči viri:

a) Herezijo omenjajo NICETAS de Remesiana, *Instructio ad competentes* 3, 1, 5 (kot v op. 18), 44) in Scholla Arriana in concilio Aquileiense 29 (ed. R. GRAYSON, CCL 87, 1982, 162 = SC 267, 1980, 240).

b) Pismo akvilejske sinode 381 cesarjem Gracijanu, Valentinijanu II. in Teodoziju (*Gesta episcoporum Aquileiae adversum haereticos Arrianos*, *Epistula* 2, 12 (ed. M. ZELZER, CSEL 82/III, 1982, 324 s.).

c) Pismo papeža Inocencija sirmijskemu škofu Lavrenciju iz l. 401—417 (*Epistula* 41, PL 20, 607 s.).

č) JUSTINIANUS, *Novella* 11, 5 (535) omenja »Bonoslaeorum scelus«, razširjen na območju Dacije ripensis.

⁴¹ Vsa mesta je zbral in analiziral Y. M. DUVAL, *Les relations doctrinales* (kot v op. 32), 202 ss.; gl. še G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 188 s.

⁴² RUFINUS, *Expositio symboli* 1; 37 (cit. ed. 133; 172).

⁴³ ATHANASIOS, *Apologia ad Constantium imp.* 3; 15 (PG 25, 597 ss.; 613 = SC 56, 1958, 91; 104).

⁴⁴ HILARIUS, *Fragm. hist. II*, 20 (PL 10, 649).

⁴⁵ SULPICIUS SEVERUS, *Chronica* 2, 38 (PL 20, 150).

⁴⁶ Ch. J. HEFELE, o. c. I, 841—862.

⁴⁷ D. FARLATI - J. COLETTI, o. c., 533 ss.

in Ursacija tretji v trojici velikih arijanskih škofov Ilirika, vendar je bil vseskozi v senci prvih dveh.⁴⁸

Vloga Akvileje in njenega škofa Fortunatijana je bila v tem obdobju kočljiva in v nekem smislu odločilna. Po neuspelem predlogu papeža Liberija in katoliških škofov leta 353, da bi se sestala sinoda v Akvileji,⁴⁹ je cesar sklical koncil v Arlesu in nato s še večjo udeležbo leta 355 v Milanu, ki pomeni preobrat v cerkveni politiki Akvileje. Škof Fortunatijan je namreč podlegel pritisku arijanske stranke in je podpisal Atanazijevo obsodbo, s čemer je dejansko prešel v arijanski tabor.⁵⁰ Njegov padec je bil toliko bolj usoden, ker je nekaj let zatem potegnil za seboj papeža Liberija. Ko je bil ta po milanski sinodi preganjan v traško Berojo, je škof Fortunatijan kot njegov prijatelj zastopal papeževe interese pri cesarju in arijanski stranki in je papeža pripravil do kapitulacije, namreč do podpisa 3. (?) sirmijske veroizpovedi.⁵¹ Temu najglobljemu padcu katoliške stranke je sledil koncil v Riminiju 359 z izgnanjem in ponižanjem katoliških škofov Zahoda.⁵²

S smrtjo cesarja Konstancija II se je začel preobrat v cerkveni politiki, ki je vodil po dveh desetletjih do popolnega zloma arijanizma v Iliriku. Ta preobrat ni bil samo posledica spremenjenih razmer na prestolu in katoliške protiofenzive Zahoda, v kateri je imela Akvileja vsaj spočetka zelo vidno mesto, temveč tudi posledica dejstva, da arijanizem ni prežl vseh prebivalstva Ilirika in posebej Sirmija,⁵³ in da je v arijanski stranki v Iliriku prišlo do razkola, ki ga je s svojim odstopom od arijanske politike sprožil sirmijski škof Germinij.⁵⁴

Katoliška ofenziva proti arijanizmu v Iliriku je povezana z nastopom treh osebnosti: papeža Damasa (366—384), ki je nasledil deloma kompromitiranega Liberija, škofa Valerijana v Akvileji (368—388), ki je nasledil politično nezanesljivega Fortunatijana in ki je s pomočjo vnetih klerikov pregnal arijanizem iz mesta,⁵⁵ in zlasti škofa Ambrozija v Milanu (374—397), ki je nasledil arijanca Avksencija. Na cerkvenem zboru v Rimu 369 pod papežem Damasom, ki je obsodil arijanske škofo Valensa iz Murse in Ursacija iz Singiduna,⁵⁶ je nastopil akvilejski škof Valerijan kot papežev glavni sodelavec.⁵⁷ Tretji center arijanizma v Iliriku, Sirmij, pa nista strla papež in akvilejski škof, temveč milanski škof Ambrozij z energično potezo; z drzno osebno intervencijo, proti kanonskim določilom, je dosegel, da je po smrti Germinija postal

⁴⁸ Germinij se je udeležil sinode v Milanu 355, na kateri se je kot arijanski škof opredelil proti Atanaziju; bil je tudi eden od poslanec sinode h katoliškemu prvaku škofu Evzebiju iz Vercel (*Epistulae ad Eusebium e Concilio Mediolanensi* 1, 1 (ed. V. BULHART, CCL 9, 1957, 119). Kot gostitelj se je udeležil 2. in 3. sirmijske sinode v letih 357 in 358 (HILARIUS, *De synodis* 11 (PL 10, 487); Ch. J. HEFELE, o. c. I, 899 ss.); udeležil se je sinode v Riminiju 359 in poslanstva v traški Niki jeseni istega leta (HILARIUS, *Fragm. hist.* 7, 4; 8, 2; 8, 5 (PL 10, 697; 701; 702). V virih se omenja med arijanskimi prvaki iz Ilirika vedno na tretjem mestu, za Valensom in Ursacijem, ki sta vseskozi igrala vodilno vlogo, dasi sta po do-
stojanstvu zaostajala za sirmijskim škofom (tako tudi poleg navedenih virov v pismu papeža Liberija iz
izgnanstva arijanskim škofom Ilirika: HILARIUS, *Fragm. hist.* 6, 8 (PL 10, 695)).

⁴⁹ HILARIUS, *Fragm. hist.* 6, 3 (PL 10, 688).
⁵⁰ ATHANASIUS, *Apologia ad Constantium imp.* 27 (PG 25, 629 = SC 56, 1958, 119); trditev, da je
pozneje podpisal arijansko sirmijsko veroizpoved (S. TAVANO, *Aquileia cristiana*, AAA 3, 1972, 26), je
logična, vendar se je na osnovi znanih virov ne da dokazati.

⁵¹ HIERONYMUS, *De viris illustribus* 97 (PL 23, 697); HILARIUS, *Fragm. hist.* 6, 6 (PL 10, 690 s.);
Fortunatijan je nesel cesarju papežovo izjavo o obsodi Atanazija (HIL., *Fragm. hist.* 6, 5 (PL 10, 690))
in je tudi sicer bil papežev zastopnik (HIL., *Fragm. hist.* 4, 2 (PL 10, 681); 6, 9 (st. 694)). O prijateljskih
odnosih med Fortunatijanom in papežem Liberijem (te dokazujejo tudi *Epistulae ad Eusebium a Liberio*
papa datae 3, 2, 1 (ed. V. BULHART, CCL 9, 1957, 123)) in o Fortunatijanovi vlogi pri Liberijevem padcu
gl. L. DUCHESNE, *Libère* (kot v op. 32); Ch. PIETRI, *Roma christiana*, Roma 1976, 238 ss.; G. CUSCITO,
Cristianesimo antico, 174 ss.; R. KLEIN, *Constantius II. und die Christliche Kirche*, Darmstadt 1977, 141 ss.

⁵² Akti koncila niso ohranjeni. Spričo velike udeležbe zahodnih škofov (več kot 400) je upravičena
domneva, da je bil v Riminiju tudi Fortunatijan (G. CUSCITO, *Crist. ant.*, 177).

⁵³ O konfliktu v sirmijski cerkveni skupnosti, ki ga je povzročil nastop treh katolikov — laikov
l. 366 gl. J. ZEILLER, *Les origines (prov. danub.)*, 293 ss.; M. MESLIN, o. c. (op. 31), 69 s.; 294 ss.

⁵⁴ Germinij je l. 366 objavil svojo formulo veroizpovedi, ki kaže, da je od arijancev prešel k semi-
arijanecem (navaja jo HILARIUS, *Fragm. hist.* 13 (PL 10, 717)). Da bi preprečili razkol, so se arijanski
škofje z Valensom in Ursacijem na čelu zbrali na sinodi v Singidunu dec. 366, s katere so pisali sirmij-
skemu škofu obtoževalno pismo (HILARIUS, *Fragm. hist.* 14 (PL 10, 718 s.)). Germinij od svoje formule
ni odstopil, temveč jo je v pismu osmim ilirskim škofom (med naslovljenci ni Valensa in Ursacija) znova
utemeljel (HILARIUS, *Fragm. hist.* 15 (PL 10, 719 ss.)). Gl. J. ZEILLER, *Les origines (prov. danub.)*,
304 s.; M. MESLIN, o. c. 296 ss.

⁵⁵ Prim. HIERONYMUS, *Epistula* 7, 6 (ed. J. LABOURT, Paris 1949, 24).

⁵⁶ D. FARLATI - J. COLETI, o. c. 587; J. ZEILLER, *Les origines (prov. danub.)*, 307.

⁵⁷ SOZOMENOS, HE 6, 23 (PG 67, 1349) in THEODORETOS, HE 2, 17 (PG 82, 1052) sporočata pi-
smo škofov, ki so se zbrali na sinodi v Rimu, naslovljeno na škofo v Iliriku; v pismu se Valerijanovo ime
pojavi tako za papeževim in se poleg papeževega edino izrecno omenja (»Damas, Valerijan in drugi«).

(ca. 376) sirmijski škof katolik Anemij.⁵⁸ Kmalu zatem je (na sinodi škofov milanske province?) odstavil filoarijanskega (?) salonitanskega škofa Leontija.⁵⁹ Sinoda v Sirmiju poleti 378, na kateri so odstavili šest sicer neznanih arijanskih škofov,⁶⁰ in sinoda v Akvileji v začetku septembra 381, ko sta bila odstranjena zadnja dva arijanska škofa v Iliriku,⁶¹ Paladij iz Ratiarije in Sekundijan iz Singiduna, pomenita v času, ko je bila tudi s cesarsko zakonodajo prepovedana ter herezija,⁶² dokončen obračun z arijanizmom v Iliriku.

Medtem ko so nam udeleženci sinode v Sirmiju 378 neznani (kot skoraj gotovo moremo smatrati udeležbo sirmijskega škofa Anemija in milanskega škofa Ambrozija, za Valerijana iz Akvileje pa to možnost lahko samo predpostavljamo),⁶³ pa vemo iz ohranjenih aktov akvilejske sinode septembra 381, da sta se je udeležila akvilejski škof Valerijan kot predsednik in sirmijski škof Anemij kot zastopnik po rangi prve škofije v Iliriku.⁶⁴ Njun nastop — z redkimi posegi v debato in z izjavo obsodbe arijanskih škofov na koncu sta podprla prizadevanja škofa Ambrozija⁶⁵ — pomeni vrhunec v intenzivnih stikih med Sirmijem in Akvilejo. Zadnje skupno dejanje teh škofov je bila njuna udeležba na sinodi v Rimu leta 382 pod papežem Damasom.⁶⁶

Ob koncu 4. in v prvi polovici 5. stoletja niso poznani na cerkvenopolitičnem področju nobeni stiki med Sirmijem in Akvilejo. Mesti je v tej dobi povezovala, da tako rečemo, podobna usoda: borba proti hereziji fotinijancev v Sirmiju⁶⁷ oziroma palagijancev v Akvileji⁶⁸ in nato hunska osvojitve obeh mest, Sirmija verjetno leta 441, Akvileje enajst let pozneje.

Manj opazno, v senci cerkvenopolitičnih dogodkov, je potekalo izgraževanje sirmijske in akvilejske škofije v sosednji metropolitanski cerkveni območji. Tempo razvoja je bil približno odraz pomena obeh mest v cerkvenopolitičnih dogodkih 4. stoletja, vendar brez odstopanj od splošnega razvoja cerkvene organizacije na Zahodu.⁶⁹

⁵⁸ PAULINUS, Vita s. Ambrosii 11 (PL 14, 30 s.); M. SIMONETTI, La politica antiariana di Ambrogio, Ambrosius episcopus (Atti del Congr. intern. di studi ambrosiani), Milano 1976, 271 ss.; IDEM, La crisi ariana (kot v op. 31), 438 s.; R. GRYSON, *Scolies* (Introduction), 107, op. 3.

⁵⁹ Gl. op. 11 (c).

⁶⁰ THEODORETOS, HE 4, 8 (PG 82, 1137 ss.); J. ZEILLER, *Les origines (prov. danub.)*, 310 ss.; M. SIMONETTI, La crisi ariana, 439 ss.; R. GRYSON, *Scolies* (Introduction), 107—121.

⁶¹ Tretji arijanski škof, ki v Sirmiju ni bil odstavljen, Julijan Valens iz Petovione; je pobegnil v Milano (*Gesta episcoporum Aquileiae* (kot v op. 64), *Epistula* 2, 9—10 (p. 322 s.)); gl. R. BRATOZ, *Kratek oris* (kot v op. 3), 212 (z ostalo literaturo).

⁶² CT 16, 1, 2 (380); 16, 5, 6 (381); 16, 5, 8 (381); 16, 5, 11 (383).

⁶³ O vprašanju Ambrozijeve navzočnosti na koncilu gl. R. GRYSON, *Scolies* (Introduction), 110—115; podpis sinodalnega dokumenta »of ἐπίσκοποι τοῦ Ἰλλυρικοῦ« ne izključuje udeležbe akvilejskega škofa Valerijana, saj je bil ta očitno precej angažiran ob dogodkih v Iliriku in ga je npr. I. 369 Basilij titularil kot »škofa Ilirika« (gl. op. 10 (a)).

⁶⁴ Akti koncila so nam ohranjeni v dveh verzijah: skoraj v celoti v uradni verziji skupaj z dvema spremnima pismoma (*Gesta episcoporum Aquileiae adversum haereticos Arrianos, Sancti Ambrosii opera X. Epist. III.*, ed. M. ZELZER, CSEL 82/III, 1982, 313—368) in fragmentarno v komentirani arijanski verziji (*Scholia Arriana in concilio Aquileiense*, ed. R. GRYSON, CCL 87, 1982, 147—196 = *Scolies ariennes sur le concile d'Aquilee*, SC 267, 1980, 201—327 (s franc. prev.)). Nekaj novejših literature: *Atti del colloquio internazionale sul concilio di Aquileia del 381*, AAAd 21, 1981; G. CUSCITO, *Il concilio di Aquileia del 381 e le sue fonti*, AAAd 22, 1982, 189—253 (z ital. prev. aktov in spremnih pism); A. de NICOLA, *Il dibattito teologico degli Atti del Concilio di Aquileia del 381*, *Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria* 2, 1983, 47—94.

⁶⁵ Anemij je posegel samo enkrat v debato, ki jo je vodil Ambrozij (zelo aktiven je bil tudi škof Evzebij iz Bononije), in sicer za legatoma Galije in Afrike kot zastopnik iz glavnega mesta Ilirika (*Gesta* 16 (cit. ed. 335: »Caput Illyrici non nisi civitas est Sirmiensis, ego igitur episcopus illius civitatis sum ...«). To izjavo registrira tudi arijanska verzija aktov (*Scholia Arriana* 20, cit. ed. 158 = SC 267, 228). Valerijan je v debato posegel najprej z zelo kratko »tehnično« pripombo (c. 46, p. 354), drugič pa z obtožbo, da Paladija bremeni »duplex blasphemia«, poleg arijanizma namreč še fotinijanstvo (c. 49, p. 356): Paladij je bil resnično na sinodi v Sirmiju 351 obojen in odstavljen zaradi fotinijanstva (J. ZEILLER, *Les origines (prov. danub.)*, 153 s.). V uvodnem seznamu udeležencev, v seznamu podpisnikov na koncu in med izjavami obsodbe Paladija se pojavlja Valerijan na prvem mestu. V obeh seznamih škofov se pojavlja Anemij na petem mestu, med izjavami obsodbe Paladija na drugem, takoj za Valerijanom (prim. J. M. HANSENS, *Il concilio di Aquileia del 381 alla luce dei documenti contemporanei*, La scuola cattolica 103, 1975, 565). Iz tega moremo sklepati, da je Anemij spadal med najuglednejše udeležence sinode, takoj za Ambrozijem in Valerijanom.

⁶⁶ THEODORETOS, HE 5, 9 (PG 82, 1212) navaja pismo vzhodnih škofov škofom Zahoda, zbranim v Rimu. Zaporedje naslovljenecv odraža ugled in rang posameznih škofij Zahoda v tisti dobi: 1. papež Damaz, 2. milanski škof Ambrozij, 3. škof Britto iz Treverov, 4. Valerijan iz Akvileje, 5. Asholij iz Soluna, 6. Anemij iz Sirmija. O sinodi gl. G. R. PALANQUE in drugi, *Storia della Chiesa III/1* (kot v op. 31), 310 (373).

⁶⁷ INNOCENTIUS, *Epistula* 16; 41 (PL 20, 519 ss.; 607 s.); gl. D. FARLATI - J. COLETTI, o. c., 539 s.; J. ZEILLER, *Les origines (prov. danub.)*, 146.

⁶⁸ DE RUBEIS, *Monumenta* (kot v op. 10), 117—140; G. CUSCITO, *Cristianesimo antico*, 194 s.

⁶⁹ G. R. PALANQUE in drugi, *Storia della Chiesa III/2*, 444 ss. (639 ss.); 498 ss. (687 ss.).

Razvoj moremo zasledovati na podlagi sledečih omemb naslovov sirmijskih in akvilejskih škofov.

SIRMIUM

- 304 **Irenaeus episcopus urbis Sirmiensium... Irenaeus episcopus civitatis Sirmiensem**
(Passio s. Irenaei 1; 6; Th. Ruinart, Acta martyrum, Ratisbonae 1859, 432; 434)
- 325 **Domnus Stridonensis (?); Domnus Pannoniensis**
(Mansi, Amplissima coll. concil. 2, 696; 702);
Domnus metropolitanus, Δόμνος Παννονίας
(J. Zeiller, Les orig. chrét. dans les prov. danub. de l'Empire romain, Paris 1918, 143)
- 335 Δομνίων ἐν Σιρμίῳ (ἐπ.)
(Athanasius, Histor. arianorum 5; PG 25, 700)
- 343 **Eutarius a Pannoniis**
(Hilarius, Fragm. hist. 2, 15; PL 10, 643)
- 351 Φωτεινός τῆν ἐν Σιρμίῳ Ἐκκλησίαν ἐπιτροπεύων
(Sozomenos, Hist. eccl. 4, 6; PG 67, 1120)
- 365 **Germinius episcopus**
(Hilarius, Fragm. hist. 13; PL 10, 717)
- 381 **caput Illyrici... civitas est Sirmiensis... (Anemius) episcopus illius civitatis**
(CSEL 82/III, 1982, 335; CCL 87, 1982, 158)
Anemius episcopus Sirmiensis
(CSEL 82/III, 359)
Anemius episcopus Sirmiensis Illyrici
(PL 16, 939)
- 409 **Cornelius episcopus Sirmiensis urbis**
(Innocentius, Epist. 16; PL 20, 520)
- 401—417 **Laurentius episcopus Sirmiensis**
(Innocentius, Epist. 41; PL 20, 607)
- 535 **In antiquis temporibus Sirmii... omne fuerat Illyrici fastigium tam in civilibus quam in episcopalibus causis**
(Justinianus, Novella 11, 1)
- 591, 595 **Sebastianus episcopus Sirmiensis (?)**
(Greg. I, Reg. epist. 1, 27; 5, 40; MGH Epist. 1, 1957 (2. ed.), 40; 330)

AQUILEIA

- 314 **Theodorus episcopus... de civitate Aquilegensium provincia Dalmatia**
(CCL 148, 1963, 14)
- 343 **Fortunatianus ab Italia de Aquileia**
(Hilarius, Fragm. hist. 2, 15; PL 10, 643)
- 369 Οὐαλεριάνος ἐπίσκοπος Ἰλλυριῶν
(Basilii, Epist. 91; PG 32, 476)
- 381 **Valerianus episcopus Aquileiensis**
(PL 16, 939)
- 442 **metropolitanus episcopus Venetiae**
(Leo Magnus, Epist. 2; PL 54, 597)
- 559 **Venetiarum... atque Histriae patriarcha (schism).**
(Pelagius I, Epist. 24, 1, edd. P. M. Gassó-C. M. Battle, Montserrat 1956, 74)
- 579 **Helias sanctae ecclesiae Aquileiensis episcopus**
(Doc. relativi alla stor. di Venezia I, ed. R. Cessi, Padova 1942, 8 s.)
- 591 **def. archiepiscopus noster Helias... archiepiscopo nostro Severo... metropolitana noster... metropolitana Aquileiensis ecclesia**
(Greg. I, Reg. epist. 1, 16 a; MHG Epist. I, 157 (2. ed., 18; 19; 20)

Čas nastanka sirmijske in akvilejske metropolitanske cerkve nam ni poznan, pri čemer je stanje virov za Akvilejo nekoliko boljše kakor za Sirmij. Izmed sirmijskih škofov sta se že Domnij in Evterij v prvi polovici 4. stoletja označevala s pridevki »iz Panonije«, »metropolit«, »iz Panonij«. Vse to kaže na prestiž sirmijske škofije v Panoniji, ni pa dokaz za dejansko opravljanje metropolitanske funkcije.⁷⁰ Prav tako

⁷⁰ Metropolitnsko oblast pripisuje napačno že Domniju R. ROGOSIĆ, o. c. (op. 10), 83. Gl. tudi diskusijo med starejšimi avtorji v delu D. FARLATI - J. COLETI, o. c., 462 ss.

še nista bila metropolita njuna akvilejska sodobnika Teodor in Fortunatijan.⁷¹ Tudi heretik Fotin in arijanec Germinij nista imela metropolitanske oblasti; slednji je bil vse do leta 366 povsem v senci svojih potencialnih sufraganov, škofov Valensa iz Murse in Ursacija iz Singiduna.⁷² Dasi je bilo v Sirmiju več sinod, ni kot sirmijski škof predsedoval nobeni. Šele Germinijevo pismo ilirskim škofom po prelomu z Ursacijem in Valensom leta 366 daje sicer šibko osnovo za sklepanje o metropolitiskem položaju tega škofa.⁷³ Gotovo pa je imel metropolitško oblast nad Ilirikom škof Anemij, ki je morda vodil sirmijski sinodo 378 in se je na akvilejski sinodi 381 samozavestno imenoval škof glavnega mesta Ilirika.⁷⁴ Očitno je Justinijan v 11. noveli meril na položaj tega škofa in njegovih naslednikov, ko je imenoval Sirmij kot nekdanje glavno mesto Ilirika tako v posvetnih kakor v cerkvenih zadevah.⁷⁵

Akvileja se nesporno omenja kot metropolitiski sedež za provinco Venetijo in Histrijo šele leta 442, vendar moremo upravičeno domnevati, da je tako oblast imela že v dobi škofa Valerijana, od zadnje tretjine 4. stoletja dalje.⁷⁶ Ker se v zapadnem Iliriku ni izoblikovalo več metropolitanskih središč (če izvzamemo Salono, ki je v času škofa Hezihija v prvi četrtini 5. stoletja, torej nekoliko pozneje kakor Sirmij in Akvileja, postala metropolitansko središče za Dalmacijo),⁷⁷ je bila z ozirom na teritorialni obseg oblast sirmijskih škofov ob koncu 4. stoletja precej večja kakor oblast akvilejskih. V tej zvezi velja omeniti zlasti med avstrijskimi in nemškimi zgodovinarji mnogo diskutirano vprašanje cerkvenoorganizacijske pripadnosti vzhodnoalpskih dežel. V duhu razvoja cerkvene organizacije bi mogli domnevati, ne pa dokazati, da je celoten Norik kot del ilirske prefekture od zadnje četrtine 4. stoletja spadal pod Sirmij, medtem ko je bilo pred tem to področje cerkvenoorganizacijsko šibko razvito in le v vplivni sferi sirmijske cerkve. Prav tako pa je možno, da Norik nikdar ni spadal pod jurisdikcijo sirmijske cerkve.⁷⁸

⁷¹ Da v času sinode v Serdiki 343, ki sta se je udeležila Fortunatijan iz Akvileje in Evterij iz Sirmija (gl. op. 37), na latinskem Zahodu metropolitanska organizacija še ni bila razvita, kaže posredno različna formulacija v grški in latinski verziji c. 14 te sinode (Ch. J. HEFELE, o. c. I, 795 s.); v primeru, da škof izžene svojega prezbiterja ali diakona, se ta lahko obrne na grškem Zahodu *ἐπὶ τὸν ἐπίσκοπον τῆς μητροπόλεως τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας* na latinskem Zahodu pa na *episcopos flintimos!*

⁷² Gl. op. 48.

⁷³ Gl. op. 54.

⁷⁴ Gl. op. 65. Gotovo ne vzdrži kritike predstava o »nadmetropolitanski« oblasti Milana v času škofa Ambrozija nad vsem Ilirikom (Panonija, Dalmacija, Norik, Mezija, Dacija), ki naj bi jo dokazovale njegove intervencije v Sirmiju in Saloni (gl. op. 11 (c) in 58) (mnenje zagovarjata A. LIPPOLD - E. KIRSTEN, Donauprovinzen, RAC 4, 1959, 173; bolj previdno stališče zagovarjajo G. R. PALANQUE in drugi, Storia III/2, 506 (694) in G. C. MENIS, *Le giurisdizioni* (kot v op. 10), 288); da se v teh akcijah izraža samo osebni prestiž milanskega škofa kaže dejstvo, da je ta »nadmetropolitanska« oblast Milana z njegovo smrtno prenehala.

⁷⁵ JUSTINIANUS, *Novella 11, 1* (edd. R. SCHOELL - W. KROLL, Berlin 1959⁹, 94).

⁷⁶ LEO MAGNUS, *Epistulae 1; 2* (PL 54, 593 ss.; 597 s.); gl. A. V. ROSSI, *Considerazioni intorno alla formazione dei diritti metropolitici ed all'attribuzione del titolo patriarcale della chiesa di Aquileia* (sec. IV-VI), *Memorie storiche foregiuliesi* 43, 1958/59, 61-143; G. C. MENIS, *Le giurisdizioni metropolitiche di Aquileia e di Milano nell'antichità*, AAAd 4, 1973, 271-294; E. CATTANEO, *Il governo ecclesiastico nel IV secolo nell'Italia settentrionale*, AAAd 22, 1982, 175-187.

⁷⁷ J. ZEILLER, *Les origines* (Dalmatie), 134.

⁷⁸ Proti nekdam preveč poudarjani vlogi Akvileje kot središča (misijna in) cerkvene organizacije za vzhodnoalpske dežele je I. ZIBERMAYER, *Noricum, Balern und Osterreich*, Horn 1956⁷, 32 ss. postavil v ospredje vlogo Sirmija, gotovo v pretirani meri. V novejšem času se je uveljavilo mnenje, da je sporedna četka Sirmiju podrejeno področje pozneje prišlo pod Akvilejo; kdaj in v kakšnem obsegu, pa si mnenja četka Sirmiju podrejeno področje pozneje prišlo pod Akvilejo; P. STOCKMEIER, *Die spätantike Kirchen-Organisation des Alpen-Donauraumes im Licht der literarischen und archäologischen Zeugnisse*, *Jahrbuch 1963 für alpbayerische Kirchengeschichte*, 47, postavlja spremembo v cerkvenoorganizacijski pripadnosti v čas po l. 395 (delitev cesarstva po smrti Teodozija) in datira razširitev akvilejske metropolitanske jurisdikcije nad Norik v 5. stol. (str. 74). K. REINDEL, *Die Bistumsorganisation im Alpen-Donau-Raum in der Spätantike und im Frühmittelalter*, *Mitteil. d. Inst. f. österr. Geschichtsforschung* 72, 1964, 284 ss. poudarja sovpadanje cerkvene organizacije s civilnoupravno (pri tem moramo biti, zlasti če nimamo na voljo zanesljivega virov, bolj previdni, saj so bile izjeme na Zahodu precej številne; gl. G. C. MENIS, *Le giurisdizioni metropolitiche*, 277 ss.); na str. 303 daje obris razvoja cerkvene organizacije v smislu prehoda od Sirmija (*caput totius Illyrici*) na Milano pod škofom Ambrozijem in nato v prvi polovici 5. stol. na Akvilejo. Dejansko cerkvenoorganizacijske oblasti Sirmija nad Norikom v 4. stol. ne moremo dokazati (civilnoupravna pripadnost noriških provinc Iliriku nikakor ni zadosten dokaz), čeprav je ta v zadnji četrtini 4. stol. možna; tega nam ne dokazuje niti ponosna izjava škofa Anemija na akvilejski sinodi 381 (gl. op. 65), niti oznaka Sirmija v 11. Justinijanovi noveli (gl. op. 75 in preglednico). Tudi v vzhodnoalpskem prostoru moramo ob koncu 4. stol. zaznati osebni prestiž milanskega škofa Ambrozija, kot nam dokazuje ravno epimoda z markomansko kraljico Frigilij (PAULINUS, *Vita s. Ambrosii* 36; gl. R. NOLL, *Frühes Christentum* (kot v op. 3), 48; EVGIPIJ, *Ziviljenje svetega Severina*, izd. R. BRATOZ, Ljubljana 1982, 68, op. 19 (s slov. prevodom odlomka)).

Z zatonom Sirmija so veliki deli njegovega zahodnega metropolitanskega ozemlja prišli pod jurisdikcijo Akvileje; tako že v prvi polovici 5. stoletja gotovo Norik, kot nam kaže ves poznejši razvoj,⁷⁹ do zadnje četrtine 6. stoletja verjetno tudi ostanki Prve Panonije,⁸⁰ medtem ko je provinca Savija prišla pod jurisdikcijo salonitanske metropolitanske cerkve.⁸¹ Tako je postala akvilejska cerkev v teritorialnem smislu eden od dedičev sirmijske cerkve, od katere je prevzela precej ozemlja na zahodu in severozahodu in se je na ta način s severnojadranskega prostora razširila vse do Donave.⁸² Z zatonom Sirmija ob hunski osvojitvi in s prenosom ravne prefekture v Solun, je solunski škof »non sua auctoritate, sed sub umbra praefecturae meruit aliquam praerogativam«^{82a} nad nekdanjim sirmijskim področjem. Z ustanovitvijo nadškofije v Justinijani Primi kot pravne naslednice sirmijske metropolije, ki je prevzela velik del njenega metropolitanskega ozemlja na jugu (obe Daciji, ostanek Druge Panonije, Prvo Mezijo, Prevalitano, Dardanijo in Drugo Makedonijo) in z izgubo osrednjih delov Panonije sta akvilejsko in sirmijsko cerkveno območje izgubili zemeljski kontakt in sta krenili različno razvojno pot.⁸³

* * *

Akvilejska cerkev pa ni postala dedič sirmijske cerkve samo v smislu ozemeljskega širjenja svoje jurisdikcije, temveč tudi z ozirom na liturgijo in krščansko kulturo sploh. Ob zatonu Sirmija v prvi polovici 5. stoletja, ko so bili veliki deli Panonije še pred hunsko osvojitvijo mesta opustošeni, je prebivalstvo tudi s sirmijskega področja bežalo v varnejše dežele. Ti begunci so se usmerili zlasti na zahod in jih moremo zasledovati v več valovih od prvega desetletja 5. stoletja dalje vse do padca Sirmija leta 582.⁸⁴ Kulturnozgodovinsko izjemnega pomena je bilo, da so begunci, vsaj v organiziranih selitvah, prenašali s seboj relikvije svojih mučencev in so tako kult panonijskih svetnikov zanesli v razne dežele cesarstva.⁸⁵ Od najmanj osemnajstih po imenu znanih sirmijskih mučencev so bile relikvije desetih prenešene z matičnega ozemlja: relikvije mučenke Anastazije v Konstantinopol (verjetno leta 457, ca. 804 so

⁷⁹ R. BRATOZ, *Severinus von Noricum und seine Zeit*, Denkschriften d. Österr. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Klasse 165, 1983, 22.

⁸⁰ Edini, ne povsem trden dokaz za to, je navzočnost škofa Vigilija iz Skarbantije na provincialni sinodi v Gradežu l. 579; gl. E. TOTH, *Vigilius episcopus Scaravacensis*, Acta archaeol. Acad. scient. Hung. 26, 1974, 269–275, ki datira prehod Prve Panonije in Savije (gl. nasl. op.) pod jurisdikcijo Akvileje v čas po hunski osvojitvi Sirmija, nekako v sredino 5. stol., medtem ko G. C. MENIS, *Le giurisdizioni metropolitiche, 292 s.* bolj upravičeno datira razširitev akvilejske jurisdikcije nad Norik in Prvo Panonijo v prva desetletja 5. stol., ne v čas po hunski osvojitvi Akvileje 452.

⁸¹ Za cerkvenoorganizacijsko pripadnost Siscije nimamo nobenega dokaza. G. C. MENIS, *I confini del Patriarcato d'Aquileia*, Soc. filol. friulana, 41. Congr., Trieste 1964, Tav. I, neupravičeno širi ozemlje akvilejske metropolitanske cerkve v 5. stol. na provinco Savijo, v katero napačno stavi tudi Emona (ta je že od 2. stol. upravno spadala pod Italijo; gl. J. ŠASEL, *Emona*, RE Suppl. XI, 1968, 575). Neupravičeno širi jurisdikcijo Akvileje v 5. stol. nad Ilirijo, Panonijo ... (!) tudi K. REINDEL, o. c., 303.

Škof Constantius iz Siscije se je kot eden od ilirskih škofov udeležil sinode v Akvileji 381 (*Gesta* (op. 64) 61, p. 362), vendar pa se škof iz Siscije ni udeležil nobene od provincialnih sinod akvilejskih sufraganov v zadnji četrtini 6. stol. Pač pa naletimo na njegovo navzočnost med udeleženci 1. in 2. provincialne sinode v Salonu v letih 530 in 533 (škofa Joannes in Constantius; *Historia Salonitana maior*, ed. N. KLAIC, Beograd 1967, 81; 85), zaradi česar je upravičeno mnenje tistih zgodovinarjev, ki sodijo, da se je Siscija po zatonu Sirmija cerkvenoorganizacijsko naslonila na Salono (D. FARLATI - J. COLETTI, *Illyricum sacrum V*, Venetis 1775, 329; F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb 1914, 166; J. ŠASEL, *Siscia*, RE Suppl. XIV, 1974, 740).

⁸² Ob sporu s salzburškim nadškofom Arnorn je oglejski patriarh Maksencij l. 811 trdil, da lahko za čas pred langobardsko invazijo v Italijo (568) s sinodalnimi akti dokaže cerkvenoorganizacijsko pripadnost vzhodnoalpskih pokrajin Akvileji. To je torej terminus ante quem za opisane cerkvenoorganizacijske spremembe, do katerih pa je verjetno prišlo že v prvi polovici 5. stol. Vir navaja F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II*, Ljubljana 1906, 37; gl. o tem nazadnje L. MARGETIČ, *Histrice ad Adriaticam*, Trieste 1983, 140).

^{82a} ne s svojo avtoriteto, temveč v senci prefekture (kot posvetne oblasti) pridobil neko posebno pravico. (JUSTINIANUS, *Novella 11, 1*; gl. nasl. op.).

⁸³ JUSTINIANUS, *Novella 11 (535)*; 131, c. 3 (545) (cit. ed. 94; 655 s.). Gl. R. GRANIC, *Die Gründung des autokephalen Erzbistums von Justiniana Prima durch Kaiser Justinian I im Jahre 535 n. Chr.*, Byzantion 2, 1925, 123–140 (nekoliko razširjena srbska verzija razprave v Glasniku skopskog naučnog društva 1, 1926, 113–134); V. POPOVIĆ, *Le dernier évêque de Sirmium*, Revue des études augustiniennes 21, 1975, 102 ss.

⁸⁴ R. EGGER, *Der heilige Hermagoras*, Klagenfurt 1948, 55 ss.; V. POPOVIĆ, o. c., 107 ss.

⁸⁵ S panonijskega območja imamo v virih izrecno dokumentiran samo prenos (translatio) relikvij mučenca Kvirina iz Siscije iz Skarbantije v Rim (Passio s. Quirini, c. 8 (AASS Junii I, 1867, 375; MH, 4. jun. (p. 303, n. 26); R. EGGER, o. c. 52)). Kako so taki prenosi potekali, nam za sosednje noriško področje osvetljuje poročilo o prenosu posmrtnih ostankov sv. Severina v Italijo l. 488 (EUGIPIIUS, *Vita s. Severini* 44,5–46 (izd. R. BRATOZ, Ljubljana 1982, 147 ss., 293 ss.)).

bile prenešene v Zadar; kult te mučenke zasledimo v Rimu in pozneje v Akvileji),⁸⁶ relikvije mučenca Ursicina v Konstantinopol (njegov kult zasledimo pozneje tudi v Raveni in Milanu);⁸⁷ Demetrija v Solun;⁸⁸ skupino sedmih mučencev okrog leta 409 v Akvilejo, kjer so njihove relikvije razdelili in so deloma ostale v Akvileji (tukaj je dokumentiran kult mučencev Donata, Fortunata, Venusta, Hermogena, Romula in Silvana),⁸⁹ deloma so jih prenesli v sosednji Čedad (kult mučencev Donata, Hermogena, Venusta, Romula in Silvana),⁹⁰ verjetno tudi v Konkordijo (kult Donata, Silvana, Sekundina in Romula)⁹¹ in morda tudi v Milano (kult Venusta, Sekundina, Donata in Fortunata).⁹² Kult teh »uvoženih« mučencev je bil na akvilejskem področju dokaj intenziven, vendar ni, z izjemo sv. Donata v Čedadu, nikdar zasenčil kulta domačih mučencev.⁹³ Teza, da se je iz kulta singidunsko-sirmijskega mučenca Hermogena razvila legenda o sv. Hermagoru, začetniku krščanstva v Akvileji, nedvomno stoji na šibkih temeljih.⁹⁴ Na ta način so begunci iz Sirmija obogatili akvilejski liturgični koledar in duhovno življenje prebivalstva na akvilejskem področju. Očitno je bila Akvileja v tej dobi tudi kraj prehoda fotinijancev s sirmijskega področja na Zahod, saj zasledimo odmeve na to herezijo v letih 401—417 v Rimu in v 2. polovici 5. stoletja v Galiji.⁹⁵

S tem je bilo obdobje vplivov med akvilejsko in sirmijsko cerkvijo zaključeno. V celoti gledano moremo reči, da je intenzivnost v medsebojnih stikih in vplivih nihala in da so ti potekali obojesmerno, odvisno od položaja ene in druge krščanske skupnosti v določenem obdobju. Z izjemo domnevnega prevladujočega vpliva Akvileje v 3. stoletju in v času katoliške ofenzive proti arijanizmu v Iliriku (ca. 368—381) je bila sirmijska cerkev tista, ki je v znatni meri oplajala ter materialno in duhovno bogatila akvilejsko krščansko skupnost, bodisi z izvirnimi prispevki, bodisi z duhovnim blagom, ki ga je dobila iz maloazijskega sveta.

⁸⁶ D. FARLATI - J. COLETI, o. c. VII, 491—497; MH, 25. dec. (p. 9); H. QUENTIN, *Martyrologes historiques du moyen âge*, Paris 1908, 60; 253; 451; S. RITIG, *Martyrologij srijemsko-panonske metropolije*, Bogoslovna smotra 2, 1911, 251—259.

⁸⁷ MH, 13. dec. (p. 646); H. QUENTIN, o. c., 263.

⁸⁸ MH, 9. april (p. 180); D. FARLATI - J. COLETI, o. c. 515 s.; R. ROGOSIĆ, o. c. (op. 10), 107-s.

⁸⁹ AASS Aug. IV, 1867, 587—589; S. RITIG, o. c., 266 ss.; R. EGGER, o. c. 53.

⁹⁰ AASS Aug. IV, 1867, 411—413; S. RITIG, 353 ss.; R. EGGER, 53 s.

⁹¹ S. RITIG, 266 ss.; R. EGGER, 53; kot konkordijske mučence jih razlaga P. ZOVATTO, *Le origini del cristianesimo a Concordia*, Udine 1975, 20 ss., ki smatra jedro legende o konkordijskih mučencih (v prilogi, p. 96—101) za pristno.

⁹² R. EGGER, o. c., 53.

⁹³ Caščenje sirmijsko-singidunskih mučencev je zavzemalo le skromno mesto v akvilejskem liturgičnem letu, saj sta mu bila posvečena samo dva dneva (21. in 23. avg.), v nasprotju s približno petnajst do dvajset dnevi, ki so bili posvečeni domačim akvilejskim svetnikom. Gl. G. BIASUTTI, II »Proprium sanctorum Aquileiese ed Udinese e le sue variazioni, Udine 1961, 27; 34; 39; 47.

⁹⁴ Tezo je postavil S. RITIG, o. c., 355 ss., sprejel jo je J. ZEILLER, *Les origines (prov. danub.)*, 76 ss., z novimi argumenti pa jo je skušal podkrepiti R. EGGER, o. c., zlasti 55 ss. Na kritičen odziv je nalezela predvsem pri italijanskih zgodovinarjih (predvsem P. PASCHINI, *Le fasi di una leggenda aquileiese*, *Rivista di storia della Chiesa in Italia* 8, 1954, 161—184). Tezo izpodbija vrsta nelogičnosti, predvsem stvarno-zgodovinske narave; v prvi vrsti obstoj dveh kultov, dvojnih relikvij in tradicije dveh mučencev, Hermagora in Hermogena na akvilejskem področju. Ker so se kritiki doslej posvečali predvsem posamičnim vidikom teze, je njeno globalno ovrednotenje še vedno desiderat.

⁹⁵ INNOCENTIUS, *Epistula 41* (PL 20, 607 s.); *Concilium Arelatense secundum* (442—500), c. 16; 17 (ed. C. MUNIER, CCL 148, 1963, 117). Prim. op. 40.

SEZNAM OKRAJSAV

AAAd	Antichità Altoadriatiche, Udine
AASS	Acta sanctorum
CCL	Corpus Christianorum. Series Latina, Turnhout
CIL	Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin
CSEL	Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum, Wien
CT	Codex Theodosianus, edd. P. Krueger — Th. Mommsen, Dublin—Zürich 1971 ⁴
DACL	Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie, Paris
DTC	Dictionnaire de Théologie Catholique, Paris
HE	Historia ecclesiastica
MGH	Monumenta Germaniae historica, Berlin
MH	Martyrologium Hieronymianum, rec. H. Quentin, comment. H. Delehaye, AASS Nov. II/2, Bruxellis 1931
PG	Migne, Patrologia Graeca
PL	Migne, Patrologia Latina
RAC	Reallexikon für Antike und Christentum, Stuttgart
SC	Sources Chrésiennes, Paris

Zusammenfassung

**DIE KIRCHENPOLITISCHEN UND KULTURHISTORISCHEN BEZIEHUNGEN
ZWISCHEN SIRMIIUM UND AQUILEIA**

Rajko Bratož

Während die kirchengeschichtlichen Beziehungen zwischen Aquileia und den beiden westlichen Hauptstädten, Mailand und Ravenna, verhältnismäßig gut belegt sind, läßt sich das Verhältnis Aquileias zu den zwei Kirchenzentren in Westillyricum, zu Salona und vor allem Sirmium, auf Grund bestehender Quellen schwerer feststellen.

Die engen kirchenorganisatorischen Beziehungen zwischen Aquileia und Salona sind durch Quellen für die Zeit der Tetrarchien und für die frühe konstantinische Zeit belegt. Inhalt und Form dieser Beziehungen lassen sich auf Grund der spärlichen Quellen nicht rekonstruieren. Im 4. Jh. und später waren diese Beziehungen schwach. Für solche zwischen Sirmium und Salona gibt es in den Quellen kaum einen Anhaltspunkt.

Die kirchenpolitischen Beziehungen zwischen Aquileia und Sirmium, die etwa vom zweiten Drittel des 4. Jh. bis zum Anfang werden des 5. Jh. verfolgt werden können, können in den folgenden Punkten zusammengefaßt werden:

1. Einige gemeinsame Züge des Glaubensbekenntnisses von Aquileia und der sirmischen Synodalformeln decken uns Merkmale der frühchristlichen Kultur im Gebiet der Nordadria und Pannoniens auf, die offensichtlich auf gemeinsame Missionswege und wechselseitige Einflüsse, etwa vom Anfang des 3. Jh. an, zurückzuführen sind. Diese gemeinsamen Züge sind folgende: einige gemeinsame Merkmale der Theologie des Johannes, gegen den Patripassianismus gerichtete Zusätze in Glaubensbekenntnissen und vor allem der Zusatz über die Fahrt Christi in die Unterwelt; das alles als Widerspiegelung des Kampfes gegen die Häresien, die die beiden christlichen Gemeinschaften in Unruhe versetzten [Patripassianismus, Gnostizismus, Marzionismus(?), Doketismus(?)].

2. Die Beziehungen zwischen Sirmium und Aquileia entwickelten sich im 4. Jh. auf dem dogmatisch-politischen und kirchenorganisatorischen Gebiet. Sirmium und Aquileia waren zuerst zwei Festungen des Katholizismus (die Synode in Serdika 343 unter Beteiligung der Bischöfe aus den beiden Städten), später aber wurde Sirmium zum Brennpunkt der Häresie des Photinus, die auch die Kirchengemeinschaft Aquileias beunruhigte, und in den fünfziger Jahren zu einem der Mittelpunkte des Arianismus. Aquileia hatte in jener Zeit eine untergeordnete Rolle und hielt als Zentrum des Katholizismus dem arianischen Druck nicht stand (Bischof Fortunatianus). Zur Zeit der katholischen Offensive gegen den Arianismus in Illyricum wuchs die Bedeutung Aquileias als Brennpunkt des Katholizismus stark an und gipfelte 381 mit der Synode von Aquileia. Die Beziehungen zwischen Sirmium (seit 376 erneut Zentrum des Katholizismus in Illyricum) und Aquileia erreichten hinsichtlich ihrer Intensität einen Höhenpunkt durch das Auftreten der Bischöfe der beiden Städte und die bedeutende Rolle, die sie auf dieser Synode spielten, von dem Zeitpunkt an aber lösten sie sich bald wieder.

3. Der kirchenorganisatorische Ausbau der beiden Kirchenzentren zu Metropolitankirchen im Laufe des 4. Jh. verlief diachron, doch führte er zu ungefähr derselben Zeit zu demselben Ergebnis. Aquileia und Sirmium wurden im letzten Drittel des 4. Jh. zwei benachbarte Metropolitangebiete, wobei das Gebiet, das unter der Jurisdiktion Sirmiums stand, unvergleichbar größer war als jenes, das Aquileia untergeordnet war.

4. Mit dem Untergang Sirmiums als Mittelpunkt des Christentums und der Kirchenorganisation in Illyricum zu Beginn des 5. Jh. wurde Aquileia zu einem seiner Erben in doppeltem Sinne. In das Gebiet von Aquileia wurde von Flüchtlingen aus Sirmium der Kult einiger sirmischer Märtyrer gebracht. Die Metropolitangewalt Aquileias breitete sich auf Noricum und Teile Pannoniens aus, ein Gebiet, das vorher kirchenorganisatorisch der sirmischen Metropolitankirche unterstand.

* Natis tega dela je denarno podprl znanstveni inštitut Filozofske fakultete na Univerzi Edvarda Kardelja v Ljubljani.